

 [instagram.com/harmonija_knjige](https://www.instagram.com/harmonija_knjige)
 [facebook.com/harmonija_knjige](https://www.facebook.com/harmonija_knjige)
www.harmonijaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA:

Adam Phillips

Attention Seeking

Copyright © Adam Philips, 2019

First published in the UK in 2015 by Hamish Hamilton,
an imprint of Penguin Books

Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2022

ZA IZDAVAČA:

Marko Sabovljević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Marina Sabovljević

PREVOD:

Jovana Živanović

LEKTURA:

Vesna Kalabić

KOREKTURA:

Milica Rakić

DIZAJN KORICE:

Tatjana Jović

ŠTAMPA:

Alpha print, Zemun

TIRAŽ:

1000

IZDAVAČ:

Publik praktikum, imprint Harmonija

Dobrovoljačka 10/I, Zemun

office@publikpraktikum.rs

011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA:

2022

Sva prava su zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

**O ŽELJI
ZA
PAŽNJO
ADAM FILIPS**

HARMONIA

I

Vrlo je važno da znate šta vas se tiče a šta ne.

Gertruda Stajn, *Šta je engleska književnost*

Sve zavisi od toga šta nam je zanimljivo – za šta smo ohrabreni i naučeni da nas zanima, i šta u nama budi interesovanje i mimo naše volje. A kada nas nešto zanima, mi na to obraćamo pažnju iako zbog toga ponekad plaćamo visoku cenu. Postoji naša zvanična radoznalost i naša nezvanična radoznalost: naša zvanična radoznalost je vid pokoravanja autoritetima, dok kod naše nezvanične radoznalosti, ne znamo koga želimo da imamo za sudiju. To je razlika između svesne radnje i pukog praćenja svog pogleda.

Na osnovu oba ova interesovanja mi prepoznavamo i karakterišemo sebe i druge ljude. „Bivamo ulovljeni”, piše kritičar Aron Šuster u *Nevolji sa zadovoljstvom*, „određenim stvarima, utiscima, obrascima, ritmovima, rečima koje daju izvitoperenu konzistentnost našem svetu, zrcima ludila koje nam određuje stil i karakter, našu tajnu koherentnost – bilo da nas spasavaju bilo da nas vode u propast.”

Naša pažnja je privučena, a i mi privlačimo pažnju na veoma specifične, idiosinkratičke načine. Ne privlači nas i ne očarava bilo šta ni sve – ne želimo svakoga, samo pojedine ljude, slike, stvari; obrasci, ritmovi i reči utiču na nas.

Zaista, kao što Šuster ističe, neverovatno smo selektivni i držimo se neke svoje koherentnosti, kao da u svemu što je u vezi s nama postoji izvesna povezanost. Bez obzira na to da li je ono što nam daje stil i karakter zrnice ludosti ili ne, taj jedinstveni skup našeg bića kroz koji primećujemo i koji usmerava našu pažnju – i svesno i nesvesno – zasigurno određuje način na koji ograničavamo repertoar primećenog, i poprima odlike zavisnosti („navlačimo” se). Kao da je ono što nazivamo svojim identitetom, što ima veze s onim što primećujemo, svojevrsna fiksacija, opsesija određenim idejama koje imamo o sebi. Ono što bismo mogli da nazovemo svojim ukusom ili, jednostavnije, svojim prioritetima, postaje vid sudbine ili preferirana slika sebe (koja nas „spasava ili osuđuje na propast”). Čuveni nadrealistički moto „Reci mi šta te muči i reći ću ti ko si” prelako se prevodi u „Reci mi šta te zanima i reći ću ti ko si”.

U psihoanalizi postoji pretpostavka, kao i u široj kulturi, da smo mi po prirodi zainteresovana stvorenja koja obraćaju pažnju (barem kada naučimo šta to znači). Odrastanje, idealno, znači otkrivanje sopstvenih interesovanja, prvo naizgled urođeno zanimanje za sopstveni opstanak i maštovitu obradu toga, a zatim, zavisno od naše širine i inventivnosti, praćenje sopstvene radoznalosti koliko god je to moguće. Možemo misliti da je naša pažnja podstaknuta potrebama, a formirana odgojem (pažnja kao druga reč za apetit). Bebe i mala deca su, kao što znamo, prilično istrajni u onome što žele, prilično netolerantni prema frustraciji i prilično skloni dosađivanju i gubitku zanimanja za stvari. Zato smo, kao odrasli, skloni da, ako imamo dovoljno sreće, svoja interesovanja shvatamo zdravo za gotovo umesto da se preterano bavimo njima. Tek kada na neki način postanu uznemirujuća, mi se zainteresujemo za njih („interesovanje”

se tada izjednačava s fobijom, opsesijom, perverzijom, zavisnošću, ideologijom, hobijem ili disciplinom). Takozvani simptomi sužavaju nam um forsirajući našu pažnju i istovremeno otkrivaju koliko je intenzivna pažnja od koje patimo (takozvane seksualne perverzije ograničavaju naše interesovanje za seks, anksioznost i depresija su posledice preterano usredsređene pažnje, što sve može biti deo njihove funkcije). Kao da je jedno od naših stremljenja zaokruživanje okvira i intenziteta naše radoznalosti, kao da je naš kapacitet za interesovanje sam po sebi preteći jer je tako intenzivno promiskuitetan ili neograničen ili nepredvidiv. Kao da uvek imamo ili previše, ili premalo apetita, previše ili premalo opasnosti. Naše interesovanje za nešto ili nekoga preči da postane preterano ili nedovoljno.

Šta god ili ko god da je predmet našeg interesovanja, poput apetita koji pobuđuje pažnju, to efektivno organizuje naš život: mi sledimo i/ili izbegavamo da sledimo svoju pažnju. Naša interesovanja su ono što radimo, ono što slušamo, kuda idemo. Psihoanaliza definiše interesovanje i pažnju kao seksualnu želju, koju uzima za informativnu snagu i namenu naših života. Očigledno seksualnost može da bude upotrebljena, makar samo na osnovu analogije, kao način gledanja na to kako bi interesovanje i pažnja mogli da funkcionišu (svaka životna sila ili suština uvek je objašnjenje pažnje i interesovanja). Stoga, kada je uveo grčki termin „afinisis” (nestanak) u psihoanalizu, jedan od ranih psihoanalitičara Ernest Džouns mislio je na jedan od naših fundamentalnih užasa: „primalnu anksioznost” ili nedostatak interesovanja, „gubitak mogućnosti ili prilike za sticanje erotskog zadovoljenja”, gubitak želje kao gubitak života; drugim rečima, nepriliku u kojoj je zadovoljstvo nemoguće, u kojoj ništa ne pobuđuje interesovanje, ništa nas ne

podstiče, niko nas ne privlači (što je možda srodno strahu od izlaska sunca u 19. veku). Za razliku od onoga što on naziva „veštačkim afinisisom inhibicija”, pravi afinisis je „potpuna iskorenjenost seksualne sposobnosti i uživanja uopšte”. Želja bi mogla da se oseća kao toliko nepodnošljivo konfliktna da se mora poništiti; osoba onda ostaje da živi u svetu u kome nema nikakvih predmeta želje. Šta da radimo sa sobom kada ili ako nas ništa ne interesuje? I šta je to što smo morali da uradimo ili što je moralo da nam bude urađeno da bi naše celokupno interesovanje za život nestalo?

Zato moramo da se zapitamo zbog čega bismo uopšte poželjeli da nekoga optužimo da je željan pažnje. Traženje pažnje jedna je od najboljih stvari koje radimo, čak i kada to radimo na najgori mogući način. U izvesnom smislu, to je jedan vid želje za nečim bez spoznaje šta je to nešto. Prema istoj logici, to je vid društvenosti, poziv drugima da nam pomognu oko naše želje. Bilo da je to pokriće za direktnu želju bilo da je performans zbunjujućih zahteva, mi tražimo pažnju a da baš i ne razumemo kakvu i šta to u nama treba zadovoljiti. Zbog te kompleksnosti ljudi se povezuju kako bi otkrili šta je moguće (društvenost počiva na traženju pažnje). Deo prividnog olakšanja koje nam donosi savladavanje jezika jeste činjenica da nam to ponekad razjašnjava opskurne razmene od kojih živimo.

Mi tražimo pažnju u oba smisla – ne samo kao deca već i čitavog života – delimično, kao što ja kažem, zato što nam nije uvek jasno zbog čega nam je tuđa pažnja potrebna i na šta želimo da usmerimo svoju pažnju: šta to u nama i van nas zahteva pažnju, i šta se nadamo da će biti posledice dobijanja pažnje koju tražimo. Kako generalno nije baš prihvatljivo, traženje pažnje mora da bude preruseno u nešto drugo – u umetnost recimo, u manire, u molitve, u uspeh

– te mnogo naše takozvane kreativnosti počiva na pronalaženju prihvatljivih načina privlačenja pažnje koju želimo. Ta pažnja može da omaši ili pak da nam donese život kakav želimo, ali traženje pažnje jeste nešto od čega počinjemo i s čim počinjemo. Ono što Li Edelman naziva, namerno neukusno, „fašističkim licem bebe” jeste naše obraćanje pažnje na najranije darove i talente za navođenje ljudi da nas primete – ili čak da otkriju šta nam je potrebno. To je pažnja koju posvetimo potrebi da se na nas obrati pažnja, i pažnja koju moramo da obratimo na ono vredno pažnje.

Potreba zahteva pažnju, a sve drugo isprva zavisi od vrste pažnje koja zadovoljava naše potrebe, a onda od vrste pažnje koju posvećujemo svojim potrebama u toku odrastanja (potrebe su konstruisane od načina na koje se zadovoljavaju). Potom se sve zasniva na tome na koji način i na šta usmeravamo svoju pažnju, kako onu koja se traži od nas tako i onu koju posvećujemo a da toga nismo ni svesni. Odgoj i obrazovanje uvode decu, kojoj god kulturi ili klasi da pripadaju, u režime pažnje, jasno im govore šta je vredno njihove pažnje, na koji način treba da tu pažnju usmeravaju, kao i kakvu vrstu pažnje treba da traže i kako da je prihvataju (u školama se ne uči o distrakcijama i hvalisanju). Sve religije, moralni sistemi, umetnosti, nauke, politike i terapije organizuju i promovišu određene vrste pažnje, na različite nam načine kažu gde da gledamo i koga da slušamo, govore nam šta u sebi treba da vrednujemo i zbog čega drugi treba da nas cene, na koje svoje odlike treba da obraćamo više a na koje manje pažnje.

Pa ipak, naravno, niko ne može precizno da predvidi posledice pažnje koju posvećuje drugima i koju drugi posvećuju njemu. Iako neprekidno dolazimo do novih saznanja, posredstvom propagande, reklama i seksualnosti, ljudskom

pažnjom moguće je manipulirati, ona se može eksploatirati i usmeravati, ali nikada u potpunosti kontrolirati. Mi nikada ne znamo šta će tačno ljudi učiniti s onim što im je dato, ili kuda će im misli odlutati dok obraćaju pažnju. Stoga ovi eseji o tome koliko je zanimljiva i razotkrivajuća fraza „obratiti pažnju” nisu naročito isplativa analiza iako se bave investicijama, rizicima i pitanjima valuta i vrednosti kursa. Pod pažnjom jednostavno podrazumevam način na koji pronalazimo predmete interesovanja i posvećujemo se onome što nas zanima, šta je to što nas podstiče a šta ono što nas sputava u praćenju sopstvene radoznalosti i kakav efekat to naše interesovanje može da ima na nas i na druge ljude. Kako ovi eseji nagoveštavaju, vredno je zapažati i šta privlači našu pažnju i šta je odbija. Oni stoga govore i o onome što je Žil Delez nazvao „našom sposobnošću da nešto utiče na nas”.

Moramo istražiti svoja interesovanja kako bismo ih definisali – a u idealnim uslovima naše najranije okruženje će dopustiti i podstaći određena interesovanja, ono što je Džon Stjuart Mil nazvao „eksperimentisanjem življenja” – umesto da se jedino i jednostavno bavimo time kakva interesovanja treba da imamo (moral koji nije razvijen iz eksperimentisanja nije ništa više od dogme). Pažnja i interesovanje su sami po sebi uvek eksperimentalni, čak i kada nismo svesni rizika koje preuzimamo, jer radoznalost nikada ne dolazi s garancijom. Naravno, davati prednost bezbednosti nad radoznalošću ograničava mogućnosti iskustva, kao i konzistentna ili previše sigurna spoznaja onoga što je predmet interesovanja. Iako je dete u početku kontinuirano zainteresovano za svoje roditelje, u njegovom životu je čudesan upravo onaj trenutak kada počne da shvata da zadovoljstva postoje i mimo porodice, da reči roditelja nisu jedine reči na svetu (jedan od načina na koje mi podržavamo

svoje roditelje jeste verovanje u sve što oni kažu). Jedno od osnovnih pitanja deteta jeste za šta mu je dozvoljeno da bude zainteresovano mimo porodice. Drugim rečima, istorija naše pažnje jedna je od priča naših života.

II

Jezik nam samo pokazuje kako bi stvari izgledale ako bi se on koristio.

Majls Holingvort, *Ludvig Vitgenštajn*

Trenutno je aktuelno istraživanje efekata moderne tehnologije na pažnju, a posebno na opseg pažnje mladih (opseg pažnje je, na olakšanje nekih, za razliku od kvaliteta pažnje, moguće izmeriti). U jednoj od mnogih savremenih tužbalica, filozof Talbot Bruer piše u novijem upečatljivom eseju, prikladno nazvanom *Čemu služe humanističke nauke*:

„Naše okruženje nije opremilo učenike osobinama neophodnim za bavljenje književnošću, umetnošću ili filozofijom – strpljenjem i velikodušnošću u interpretaciji, otvorenošću za prijateljstva i prosvetljenošću koja potiče od drugih u najvarljivijim periodima života – kao ni navikom da posvećuju pažnju. Ono što degradira naše predmete pažnje nisu samo reklame već i komunikativne forme koje pobeđuju čak i moćnog suparnika – novac.”

Naravno, ljudi su više zainteresovani za te „komunikativne forme”, tj. društvene mreže, nego za književnost, umetnost i filozofiju, i ne cene svi posvećenu pažnju, strpljenje i velikodušnost, koji ne idu nužno zajedno, niti sticanje „dobrih” navika – to je deo konsenzusa koji podrazumeva

da „mi” svi znamo šta ove reči uopšte znače i zbog čega su važne. Ovde se ističe koliko je bitno razumeti i za šta se te reči koriste. Ali sada nije neobično da se gubitak pažnje izjednačava s gubitkom morala, ako ne i gubitkom kulture (s tim što kulturu definišu ljudi koji tvrde da su u poziciji da odlučuju šta je kultura). Nije neobična ni pretpostavka da menjanje navika pažnje podrazumeva veće promene, te da se naša moralnost ili kultivisanost odražava u načinima na koje obraćamo pažnju: na ono što činimo sa svojom pažnjom i ono što time dobijamo.

Ja sam obrazovan u kulturi koja se ovde brani – kulturi usredsređenog čitanja i sporog posmatranja, u kojoj su umetnosti bile formativne prirode – koja se ponosila, kao što to čine neki vidovi liberalizma, sposobnošću i slobodom preispitivanja i sumnjanja, usmerenjem na način koji omogućava prepoznavanje nečega van sebe i svojih briga. Kao da takvo vaspitanje nosi izvesnu garanciju – kao da isključuje svaku mogućnost fanatizma, fašizma, izvesnog egoizma, ili zamišljanja života koji se ne svodi na profit, ali ostavlja mogućnost uključivanja što više ljudi na što više načina, sa što neprimetnijom hijerarhijom (sve u službi ličnog razvoja, pod pretpostavkom da je to najviša vrednost). Takav vid vaspitanja u svom najboljem izdanju može da funkcioniše, a u svom najgorem podjednako je prinudan i samouveren kao i oni ljudi koje takav sistem navodno prezire. Liberalizam uvek pretenduje da širi našu pažnju (i saosećanje) iako nam često ne pruža uvid u to šta bi s tom pažnjom trebalo da radimo (i, naravno, možemo li da podnesemo sve to saosećanje). Moramo se zapitati koji su dobri razlozi za usmeravanje čovekove pažnje, a koji najbolji načini da se to izvede, kao i kako mi zamišljamo neusmerenu pažnju (možemo pretpostaviti da se i neusmerena

pažnja poklanja nečem drugom). Katastrofa potiče od ljudi previše zainteresovanih za pogrešne stvari i na pogrešne načine, na primer za fašiste i antifašiste, kojima je po definiciji veoma teško da usmere pažnju na bilo šta drugo osim na fašizam. Moral se uvek svodi na posmatranje prema kojim stvarima i na koji način usmeravamo pažnju: ispravna vrsta pažnje usmerena u ispravnom smeru, ispravno izražavanje o ispravnim vrstama pažnje.

Možda ne čudi što su se psihoanalitičari veoma različitih škola bavili pitanjem širenja pažnje. Nadahnut Frojdovom idejom o novoj vrsti slušanja, koju je on nazvao „lebdećom pažnjom” – vrstom pažnje u kojoj čovek ne zna unapred šta mu je interesantno – Kristofer Bolas (iz Nezavisne grupe) pisao je o ljudskom strahu od kompleksnosti sopstvenog uma, Marion Milner pisala je o „pažnji širokog ugla”, koja je receptivna ali bez usredsređivanja (kada slikam drvo u polju, jednom mi je rekla, gledam u sve osim u drvo), Majkl Feldman (klajnijanac^{*}) pisao je o aktivnom sužavanju uma koje je neophodno za ostvarivanje napretka, a francuski analitičar Žak Lakan istakao je da psihoanaliza počinje objašnjavanjem stvari pacijentu onda kada analitičar počne da strepi od sopstvene radoznalosti. Svi ti pisci ukazuju na anksioznost vezanu za pažnju i radoznalost, mada nam ne daju uvek odgovor na pitanje kakav bi život osobe mogao da bude kada se ne bi plašila svoje kompleksnosti, kada bi odlučno odbila da širi svoj um ili bila neustrašiva pred svojom nepozvanom radoznalošću. Šta je zapravo to što bi se

* Klajnijanska psihoanaliza dobila je ime po Melani Klajn (Melanie Klein, 1882–1960), dečjoj psihoanalitičarki po čijem je učenju nastao jedan od najznačajnijih pravaca frojdzima. Ona je, naime, utemeljila teoriju objektivnih odnosa i terapiju igrom. (Prim. prev.)

moglo dogoditi između analitičara i njegovog pacijenta – ili bilo kojih dvoje ljudi – da se manje plaše svoje radoznalosti, da su manje usredsređeni na ono što zamišljaju da žele jedan od drugog? Ako je objašnjenje lek za radoznalost, onda treba da prestanemo da objašnjavamo, ako je želja sklonište od proširene pažnje, onda mnogih želja treba da se odrek-nemo. Pa ipak, kao i svuda u takvim raspravama, pogrešna vrsta pažnje dokazano nas povređuje, dok su posledice ispravne pažnje donekle nerazrađene, neanalizirane. Zbog čega je kompleksan ili otvoreniji um dobar? Kako bi izgledalo živeti život koji bi bio ispunjen radoznalošću? Kakvu bi vrstu društvenosti ili seksualnosti on mogao da pruži? Kakvi bi bili naši životi bez fokusa? Ili kada nam pažnja ne bi bila propisana ili predstavljena kao sredstvo do cilja?

Počeo sam da pišem ono što će postati ova knjiga nakon što sam napisao govor – ne slučajno u svetlu priče Talbota Bruera o takozvanim društvenim naukama – o literarnom kritičaru Stivenu Grinblatu (uključen je u pogovor). Fasciniralo me je kako je Grinblat bio usredsređen na distrakciju – jezik kao jedan način obraćanja pažnje – i što je, nimalo iznenađujuće, distrakcija način razmišljanja o hirovitostima pažnje (a čitanje nas samo po sebi suočava s pitanjima o pažnji i kvalitetima i namenama naših interesovanja). Obe vrste psihoanalize, i pismena i terapeutska praksa, kao i čitanje književnih dela – budući da su i književnost i psihoanaliza izvori informacija u ovoj knjizi – funkcionišu tako što nas čine samosvesnima kad je reč o prirodi i kvalitetu naše pažnje, našeg jezika, usmeravanju pažnje na određene prioritete, i teraju nas da se zapitamo šta je to što naša pažnja traži, a šta ono što izbegava. Većina ljudi nije, niti će ikada biti, zainteresovana za književnost ili književnu kritiku, niti za pažljivo čitanje, ali svačiju pažnju nešto zaokuplja, čak

i ako je reč samo o odvrćanju pažnje ili nedostatku kontrole nad sopstvenom pažnjom. A mnogi ljudi vrednuju i tragaju upravo za onim iskustvima u kojima se mogu izgubiti ili koja ih mogu apsorbovati (psihoanaliza je, u svom najboljem izdanju, za razliku od predrasude, terapija koja oslobađa ljude da izgube preterano interesovanje za sebe same). Vrste naših interesovanja, vidovi pažnje koje bismo, deluju kao najbolji načini koje smo dosad pronašli da dođemo do života kakav mislimo da želimo.

Za početak, pitanje je uvek sledeće: šta je vredno pažnje? A potom, kakvu pažnju treba da posvetimo tom nečemu/nekome? A potom, koji su razlozi što to radimo? A potom, kako bismo razloge? A potom, koji su naši kriterijumi i od koga oni potiču? Moramo da budemo zainteresovani za prave stvari i na pravi način. Ili nas barem tako usmeravaju.

Pa ipak, u Frojdovom opisu sanjanja, pažnja postaje reč za mnoštvo kompetitivnih ciljeva i htenja. Frojd nam daje objašnjenje nove vrste pažnje, nepoznate pažnje, po kome mi upijamo svet oko sebe potpuno nesvesni razloga koji nas nagone na to. Sanjanje nam pruža sliku načina na koji smo zainteresovani u svom životu. Sлагali se mi ili ne s Frojdom, to tumačenje nam pokazuje kako bi bilo kada bismo obraćali drugačiju pažnju na svoj život i, štaviše, kada bismo obratili pažnju na tu novu vrstu pažnje. Tokom onoga što Frojd naziva „sanjarenjem” – dan pre noći snivanja – mi ne obraćamo pažnju na sve načine na koje bi trebalo niti zamišljamo da bi to trebalo da radimo. Mi smo, kaže Frojd, usredsređeni na svoja moguća buduća zadovoljstva, te sakupljamo materijal za ono što on naziva „radom snova” kojim ćemo se baviti kad budemo spavali, ali mi uopšte ne registrujemo da to radimo. Tokom dana mi smo poput mesečara (ljudi koji i hodaju i *rade* u snu) koji se spremaju za

san. A to obuhvata i činjenicu da nismo zainteresovani za prave stvari – očigledne predmete interesovanja uzimamo zdravo za gotovo – već za nepredvidive, prilično neočekivane stvari, na nepredvidiv način. Frojdov koncept rada snova, drugim rečima, radikalno istražuje naše poimanje pažnje za koju mislimo da je pružamo. Rad snova pokazuje nam da smo veoma zainteresovani za stvari koje nas zanimaju, ali takođe i za stvari koje nas ne zanimaju nimalo. I da sve vreme nesvesno obraćamo pažnju na stvari za koje nismo ni znali da su nam važne. Više smo zainteresovani za tok dana jer nikada ne znamo unapred šta će nam doneti ili omogućiti (a nikada ne možemo znati unapred ni koji ćemo san sanjati uveče). Šta god da smo još, mi smo divlja deca našeg dana, obazriva prema onome za šta nismo znali da nam je potrebno i prema snu koji nas čeka.

Kao što znamo iz iskustva, mi smo ili zaboravili da smo u toku dana primetili stvari skrojene u našim snovima – slike, fraze, pokrete – ili nismo ni svesni da smo ih primetili. Frojd u *Tumačenju snova* piše o „ekskluzivnosti dnevnih tragova koji neposredno prethode snu”, i govori da dan ostavlja trag na nama, ali i da mi na danu ostavljamo trag koga nismo svesni, te da svi ti tragovi koji uvek prolaze nezapaženo imaju svojevrstan prioritet, „ekskluzivnost”; i zaista, naši dani postoje da bismo mi od njih sačinili snove (sačiniti san, prema Frojdovom mišljenju, znači formulisati podsvesnu želju, to je način na koji se mi nosimo s budućnošću i spoznajemo šta želimo i šta nam je potrebno). Kao da u nama postoji neka figura – nazovimo je tvorcem snova – koja je zainteresovana za naš dan i zastupa nas, a da mi ne znamo šta je interes, šta nam može biti od koristi tog dana. Rad snova – rad onoga u nama što stvara naše snove – jeste, piše Frojd, „izvesna neophodnost kombinovanja svih izvora

koji su delovali kao stimuli na stvaranje našeg sna". U fusnoti on piše o „tendenciji rada snova da se svi događaji od interesa koji su se desili u toku dana uliju u jedan događaj". Ne iznenađuje što su mnogi primetili način na koji Frojd opisuje stvaranje snova. Naime, on kaže da je to kao stvaranje umetničkog dela – tvorac snova sakuplja materijale za san tokom dana, ali nam ne govori o tome (Niče je rekao, što je Frojd morao znati, da smo „svi mi umetnici u svojim snovima").

Nevidljivi umetnici svojih želja, mi smo, prema Frojdovom mišljenju, pažljivi prema svom stvaranju i svom medijumu. A načinjena stvar – san – poput nekih umetničkih dela teži da bude intrigantna, ali nimalo otkrivajuća; sva naša nesvesna pažnja vodi nas do nečega na šta ne znamo kako da obratimo pažnju. (Kad bi postojao ključ razumevanja snova, ili umetnost razumevanja snova, svi bismo ga koristili – to jest, ako je razumevanje snova ono što želimo. Frojd ponekad govori da u želji za razumevanjem mi možda obraćamo pogrešnu vrstu pažnje.) Ljudi oduvek tumače snove, brinu kakvu vrstu pažnje da im posvete i pokušavaju da odgonetnu kakva ih je vrsta njihove pažnje potaknula (u stvaranju snova mi obraćamo pažnju na, paradoksalno, čin stvaranja nečeg zagonetnog što zbunjuje i uzbuđuje našu radoznalost). Frojd je bio podjednako zainteresovan za prirodu naše pažnje – kako je koristimo i za šta je koristimo, kakav je ona medijum – kao i za seksualnost. Zbilja, seksualnost u njegovom radu često objašnjava zagonetke pažnje.

Psihoanalitičar Čarls Rajkroft piše u *Nevinosti snova* – naslov sam po sebi nagoveštava da mi nismo krivi za sopstvenu tvorevinu, kao ni za svoju inicijalnu pažnju – da „formacija snova zahteva podstrekača ili događaj-okidač u budnom životu snivača – a taj podstrekač donosi neku

stvarnu ili simboličnu vezu s potisnutim impulsom težnje za izražavanjem". Podstrekač je bilo šta što nas podseća na nešto u vezi s našom nesvesnom željom. Ali treba imati na umu da mi ne znamo šta je događaj-okidač ni kada se desi, niti koje su to naše nesvesne želje prizvane. Nešto u nama prepoznaje događaj-okidač kada se desi. U ovoj priči, mi vodimo dvostruki život: život svesnih interesovanja i briga i život još nesvesnih želja. Možemo da budemo podstaknuti, ističe Frojd, da obraćamo pažnju na prave stvari na pravi način, ali postoji i druga strana našeg bića koja radi na nečem potpuno drugačijem: šta bismo još mogli da želimo, šta bi još moglo da nas interesuje – i šta će biti pretvoreno u san (u tom smislu, snovi su kontrakultura kulture). Mogao bih da odem na predavanje i budem iskreno zainteresovan za ono o čemu se priča, ali te noći možda ću sanjati govornikovu kravatu. A ako potom pokrenem asocijacije psihoanalize u vezi s kravatom u kontekstu tog sna – i naravno kontekstu mog prošlog i sadašnjeg života – najverovatnije ću otkriti misli, osećanja i uspomene dosta različite od svega što je rečeno na predavanju koje me je toliko opčinilo. Moja interesovanja i moja pažnja, drugim rečima, nisu samo ono za šta ih ja smatram. U tom predavanju bilo je mnogo više toga za mene nego što sam bio svestan, i to je iskoristila ona strana mene koju Frojd naziva „dnevnim talogom” – sve što mogu upotrebiti iz dana kako bih formulisao svoje želje u snu. Kao da sanjar koristi dan da pronade puteve izražavanja, kroz san, onoga što je nesvesna, neprihvatljiva, još neprepoznata želja. Ili, da se drugačije izrazim, dan se koristi da se izmisli moguća budućnost, i da se što više iskoristi. „Najjasniji znak istinski kreativnog, samoregenerišućeg uma”, pisao je kritičar Džefri Hartman, „jeste sposobnost da od najmanjih predloga načini najveće stvari.” Svi smo

mi, po Frojdovom mišljenju, istinski kreativni i samoregenerišući dok sanjamo.

Bez obzira na to da li neko prihvata Frojdovo objašnjenje o sadržaju i funkciji snova izloženo u *Tumačenju snova*, jasno je šta je on tom svojom teorijom želeo da kaže. Frojdova teorija snova je priča o našim nezapaženim zapažanjima, o našoj nezvaničnoj radoznalosti, o našim interesovanjima, o vrstama pažnje koju posvećujemo i koju ne posvećujemo, o namerama i interesovanjima koje ignorišemo. Šta se dešava, pita se on, pažnji koju posvećujemo onome što nije društveno sankcionisano, ili odobreno, ili što mi jednostavno ne preferiramo? On nam skreće pažnju ne samo na poznat već i na potpuno nepoznat osećaj da postoje želje, namere i ambicije koje radije ne bismo priznali, ali i na širu skalu naših interesovanja, na preteranu nepredvidivost naše pažnje, na načine na koje sami zamračujemo svoje mogućnosti. Nazvati to seksualnošću može biti način da se ova priča zaokruži.

Šta dete radi kada se suoči sa osećajem nespoznatih mogućnosti? Kada dete uživa u nečemu što ni samo ne primećuje ili uočava nešto što je ocenjeno kao neprihvatljivo u njegovom ranom okruženju, nešto što jezik ne može da izrazi? Očigledno je ključni trenutak u detetovom životu onaj kada počne da primećuje da postoje zadovoljstva van porodice, kada spozna da želi nešto mimo porodičnog kruga. Treba pretpostaviti da širok raspon naših nezvaničnih, neprihvatljivih interesovanja može da poprimi sve čudnije forme u toj detinjoj zbunjenoj borbi za priznanje (takozvani simptomi još neregistrovanog iskustva želje). Mi stalno radimo na tome, pokušavamo da sprečimo gubitak onoga što Lakan naziva „propuštenim susretima”, propuštenim delom, jer nismo bili u stanju da pronađemo način da artikulišemo

svoje opskurne poglede na ono što možda želimo, ili zato što su oni potisnuti, ili nisu ni prepoznati kao susreti. Ovde, naravno, kultura žuri da nam kaže šta moramo da želimo i vidimo, i tako nam ne ostavlja prostora da to saznamo. Biti zainteresovan za pažnju znači biti zainteresovan za delanje, inventivnost htenja, i percepciju koju ono pronalazi i pruža nam. I za priznanje da možda ono što želimo još ne postoji. Htenju je neophodno delanje.

Zato mislim da je Frojd pogrešio kada je pretpostavio u *Nelagodnosti u kulturi* (a i na drugim mestima) da „u mentalnom životu ništa što je jednom formirano ne može da nestane – sve je na neki način sačuvano” (kada koristi grad Rim kao primer nemogućnosti nestanka prošlosti, Frojd to radi iako je savršeno svestan da Rim jeste zapravo nestao). Možda bi bilo ispravnije reći, što je i sam Frojd priznao u svom posvećivanju navodnom životu bez gubitka, da mnoge naše nezapažene želje, nezvanične forme pažnje, jesu sačuvane. Progone nas poput duhova koji se vrzmaju naokolo i čekaju svojih pet minuta. Ono što je izgubljeno relevantno je samo kao forma mogućeg (mogućnost je jedino što je vredno potiskivanja). Ono za čim mi tragamo jesu mogućnosti s neizvesnim ishodima, a baš i ne hitamo da ih odbacimo čim se dogode. Neostvarene mogućnosti, nepotpuna dela, nedovršeni eksperimenti jesu ono što nas drži i čega se mi držimo. Tome služi naša pažnja kada nas, nasuprot tome, ne štiti od nepoznate budućnosti. Postoji pažnja u službi potvrde i pažnja u službi nečeg drugog.

Snovi, barem po Frojdovom mišljenju, postaju prva verzija, prva formulisana faza mogućeg (oni nas pre uznemiravaju nego što nas teše – sami po sebi oni su nešto novo), te možda ne iznenađuje što onda uzimaju tako čudne i isprva neprepoznatljive forme. To znači da se snovi ne mogu

izraziti rečima – rečima se mogu artikulirati samo priče o njima (oni ne nose iluziju nečitljivosti koju jezik uvek stvara). Oni bez napora menjaju pažnju koju im posvećujemo, a često su neodoljivo zanimljivi. Mi ih možemo videti – živi su i direktni iako brzo nestanu – ali ne svojim očima. U tom smislu oni su, za Frojda, možda i najbolji simbol zagonetke koju nam zadaju naša pažnja i interesovanje. Snovi, tvrdi on, bude naše interesovanje za naše potrebe, a njegov terapijski metod kojim poziva pacijenta da slobodno poveže elemente svojih snova otkriva osobu koja sanja kao nekoga ko obraća neočekivanu pažnju na svoj život. Kao da je ono o čemu nešto treba da saznamo upravo naša pažnja – i istorija naših formi pažnje i ono za šta koristimo svoju pažnju. Ono što želimo može prevagnuti nad načinom na koji želimo, kako želimo može prevagnuti nad onim što želimo. Da bismo bili zainteresovani za nešto, kaže Freud, moramo da budemo dovoljno zainteresovani za svoje interesovanje.

Nije ništa novo da mi vidimo ono što želimo da vidimo, da percepciju ometaju želje. Ne može da bude novost da mi vidimo mnogo više onoga što želimo da vidimo nego što smo svesni. Ova knjiga govori o tome kako to radimo ili ne radimo, tj. koliko smo zaista zainteresovani, dopalo se to nama ili ne.